

⁴³ Яценко С.А. Центральнoазиатские и среднеазиатские традиции в искусстве Сарматии // Материалы III археол. семинара «Античная цивилизация и варварский мир». — Новочеркасск, 1993. — Ч. 2. — С. 80; *Он же*. Аланская проблема и центральнoазиатские элементы в культуре кочевников Сарматии рубежа I—II вв. н. э. // ПАВ. — 1993. — Вып. 3. — С. 67.

⁴⁴ Бессонова С.С. Религиозные представления скифов. — Киев, 1983. — С. 79, 85—86; Раевский Д.С. Модель мира скифской культуры. — М., 1985. — С. 153.

⁴⁵ Шкурко А.И. Фантастические существа в искусстве лесостепной Скифии // Археологические исследования на юге Восточной Европы. — М., 1982. — С. 5.

⁴⁶ Бессонова С.С. Указ. соч. — С. 84—86.

⁴⁷ Кубарев В.Д. Указ. соч. — С. 164—165.

⁴⁸ Толстов С.П. Древний Хорезм. — М., 1948. — С. 184, 186, 221.

⁴⁹ Вайнберг В.И. Монеты Древнего Хорезма. — М., 1977. — С. 76; Вайнберг В.И., Новгородова Э.А. Указ. соч. — С. 69—71.

⁵⁰ Толстов С.П. Основные вопросы древней истории Средней Азии // ВДИ. — 1938. — № 1. — С. 199.

⁵¹ Анфимов Н.В. Рыбный промысел у меотов // Проблемы археологии и этнографии. — Л. — Вып. 2.

Одержано 03.07.98

A.A. Tuallagov

ТАМГОПОДІБНІ ЗНАКИ БОСПОРСЬКИХ ЦАРІВ

Статтю присвячено актуальному питанню розгляду тамгоподібних знаків кінця I тис. до н.е. Автор бере до уваги матеріали сарматського походження, які мають відношення до боспорських царів. Велика кількість археологічних матеріалів та етнографічних паралелей з приводу цього питання дає авторові підстави стверджувати про аланське походження цих знаків, як і деяких боспорських династій.

A.A. Tuallagov

TAMGO-LIKE SIGNS OF BOSPORUS TSARS

The given article is dedicated to the detailed analysis of the actual problem of tamgo-like signs, which are dated to the end of the I millenium BC. The author pays special attention to the materials of Sarmatian origin, which must have referred to Bosphorus tsars. The great number of archaeological materials and ethnographic data on this subject give grounds to the author to confirm the Alanian origin of tamgo-like signs, as well as of some Bosphorus dynasts.

Маркова О.В.

EQUUS CABALLUS З ОЛЬВІЙСЬКОГО ПОХОВАННЯ

У статті наведено виміри та подано характеристику поки що єдиного, що потрапив до археозоологів, майже повного (за винятком правої передньої кінцівки) скелета коня з ольвійського некрополя.

У 1994 р. під час розкопок Передграддя, розташованого на некрополі Ольвії (розкопки Ю.І. Козуб), було знайдено скелет кобили 2,5—3 років. Кобилу було поховано над входом до склепу римського часу непограбованого подвійного поховання чоловіка та жінки. Можливо, її було принесено в жертву Посейдону. Зазначимо, що в скелета була відсутня права передня нога (разом з лопаткою) ¹.

© О.В. МАРКОВА, 2002

Виміри черепа та нижньої щелепи наведено в табл. 1, виміри скелета — в табл. 2. Ці таблиці подано в кінці статті.

Дамо загальну характеристику цій знахідці.

Тім'яна, або загальна, довжина черепа — 506 мм, основна, або базиллярна, довжина — 456 мм. Найбільша ширина лоба становить 35,7 % основної довжини або 32,2 % тім'яної. Лобно-основний показник — 280 % (лобно-тім'яний — 310,4 %), що свідчить про *крайню вузьколобистість*, яка притаманна коням західного типу.

Конділярна довжина більша за основну на 6,6 % і менша за тім'яну на 3,6 %. Лобно-конділярний показник — 299,7 %, має середнє значення між лобно-основним та лобно-тім'яним.

Кобила з поховання мала *мозкову частину середнього розміру* (24,8 % основної довжини черепа, або 22,3 % тім'яної), що можна бачити за виміром між верхніми краями слухових отворів.

Нижче наведено таблицю щодо порід і видів коней за даними О. Браунера ²:

Види і породи	Кількість екземплярів	Крайня широкость	Широко-головість	Середньо-головість	Вузько-головість
<i>Коні східного типу</i>					
Курганна	6	—	3	3	—
Киргизька	2	—	1	1	—
Арабська	3	—	1	2	—
Суданська	1	—	1	—	—
Деребецька	1	—	1	—	—
Верхньоколимська	2	—	1	1	—
Тарпан	2	—	—	2	—
Монгольська	1	—	—	1	—
Бухарська	2	—	1	1	—
Жмудська	2	—	—	1	1
Кінь Пржевальського	5	—	—	5	—
Усього	27	—	10	16	1
	100 %	—	37 %	59,2 %	3,8 %
<i>Коні західного типу</i>					
Пінцгаузська	11	—	—	6	5
Штирійська	1	—	—	1	—
Усього	12	—	—	7	5
	100 %	—	—	58,3 %	41,7 %
<i>Пони</i>	1	1	—	—	—
<i>Осли</i>					
Осел	6	5	1	—	—
Дикий сомалійський осел	2	1	1	—	—
Усього	8	6	2	—	—
	100 %	75 %	25 %	—	—
<i>Джигетай та кіанг</i>	8	—	5	3	—
100 %	—	62,5 %	37,5 %	—	—
<i>Зебри</i>					
Чапманова зебра	2	—	1	1	—
Зебра	2	—	1	1	—
Гравієва зебра	3	—	—	1	2
Бурчелієва зебра	1	—	—	1	—
Усього	8	—	2	4	2
	100 %	—	25 %	50 %	25 %

Найбільша ширина потиличної кістки в основі яремних виростків становить 23,6 % основної довжини черепа, але ця ширина не має великого значення для характеристики типів, наприклад, %: арабська 22 і 23,2; осел 23,6; віртемберзька 23,7; фрейстерська 21,6; першерон 22,4 (за Марекон); арабська 23,3; кримський тарпан 21,3; херсонський тарпан 21,6; кінь Пржевальського 21,6; осли 22,1; 22,4 і 21,3; зебри 20,6 та 21,6 % (за Черським), курганні коні (за Браунером) 23,2 (22,4—23,7).

Висновок тільки один: у кобили з поховання *найбільша ширина в потилиці розвинута так само сильно, як і у більш широкопотиличних коней.*

Ширина лицевої частини на лицевих гребенях біля шва — 39,3 % основної довжини та 35,4 % тім'яної довжини, тобто у кобили була *широка морда*. Однак і цей вимір не може служити характеристикою, тому що широка морда хоч і притаманна коням східного типу, у коней західного типу вона буває такою внаслідок сильного розвитку лицевих гребенів.

Наводимо таблицю за даними О.О. Браунера ³:

Види і породи	Кількість екземплярів	Крайня широко-мордність	Широко-мордність	Середньо-мордність	Вузько-мордність	Крайня вузько-мордність
<i>Східний тип</i>						
Курганна	6	—	2	4	—	—
Киргизька	2	1	—	1	—	—
Монгольська	1	1	—	—	—	—
Арабська	5	—	—	5	—	—
Туркестанська та індійська	2	—	2	—	—	—
Литовська	1	—	—	1	—	—
Деребецька, нероіндігирська	2	—	—	2	—	—
2 верхньокалимські та 1 адичська	3	—	3	—	—	—
Суданська	1	—	—	—	1	—
Кінь Пржевальського	5	—	3	2	—	—
Усього	28	2	10	15	1	—
	100 %	7,1 %	35,8 %	53,5 %	3,6 %	—
<i>Поні</i>						
	9	—	4	4	1	—
	100 %	—	44,5 %	44,5 %	11 %	—
<i>Західний тип</i>						
	14	—	—	5	8	1
	100 %	—	—	35,7 %	57,3 %	7,1 %
<i>Кіауги</i>						
	2	—	1	1	—	—
<i>Джигетай</i>						
	7	2	—	2	3	—
Усього	9	2	1	3	3	—
	100 %	22,3 %	11,1 %	38,8 %	33,3 %	—
<i>Осли</i>						
	11	3	8	—	—	—
	100 %	27,3 %	72,7 %	—	—	—
<i>Зебри</i>						
	7	—	1	5	1	—
	100 %	—	14,3 %	71,4 %	14,3 %	—

Ширина морди між комірками зовнішніх різців становить 12,6 % основної довжини черепа та 11,4 % тім'яної довжини, тобто *біля різців морда вузька*. Цей показник становить, %: у курганних коней за Браунером 15,1 (14,2—15,6); у коня Пржевальського за Заленським — 15,2 (14,5—15,7); у джигетайів за Заленським — 14,2 (13,6—14,8), за Антоніусом — 14,5; в арабській за Нерингом — 13,2 (11,8—14,3), за Заленським — 14,3, за Марекком — 14,7; у тарпанів за Черським: кримського — 14,2, херсонського — 15,5; у пінцгауерів за Антоніусом — 13,4 (12,3—15,6), за Нерингом — 13,3; за Нерингом: у норфолкської — 13, у граубінденської — 13,3 (12,8—14), в ольденбурзької — 12,9, у гольштинської — 13,6 (13,3—14), у датської — 12,95, у шлезвігської — 13,2, у голландської — 13,1, у клівлендської — 12,4, у клейдесдальської — 14,3; осли за Нерингом — 13,4 (12,4—14,5), за Антоніусом — 14 (11,8—16,5); ісландські поні за Нерингом — 15,4 (14,9—16,2).

Ширина морди у найвужчому місці діастеми становить, %: у нашої кобили — 11 основної довжини, у коня Пржевальського — 11,4, у кримського тарпана — 9,2, у херсонського тарпана — 10, у арабської — 9,4 (за Черським), у курганних коней — 10,7 (9,6—11,4) (за Браунером).

Лицеве відношення за Черським — 64,5 % основної довжини та 58,1 % тім'яної довжини черепа — *морда середньої довжини*.

О.О. Браунер наводить таблицю видів і порід коней за довжиною морди ⁴:

Види і породи	Кількість екземплярів	Крайня короткомордість	Короткомордість	Середньомордість	Довгомордість
<i>Коні східного типу</i>					
Курганна	5	—	—	2	3
Тарпан	2	1	1	—	—
Арабська	3	—	—	3	—
Киргизька	2	—	—	2	—
Бухарська	2	—	—	2	—
Монгольська	1	—	—	1	—
Суданська	1	—	—	1	—
Усього	16 100 %	1 6,2 %	1 6,2 %	11 69 %	3 18,6 %
<i>Коні західного типу</i>					
Піннгаузська	11	1	2	4	4
Норфолкська	1	—	—	1	—
Штирійська	1	—	—	1	—
Усього	13 100 %	1 7,7 %	2 15,4 %	6 46,2 %	4 30,7 %
<i>Осли</i>					
Свійські	6	—	2	4	—
Дикий сомалійський	1	—	—	—	1
Усього	7 100 %	—	2 28,6 %	4 57 %	1 14,4 %
<i>Джигетай та кіанг</i>					
	6 100 %	—	—	1 17 %	5 83 %
<i>Зебри</i>					
Зебра	1	—	1	—	—
Бурчелієва зебра	3	—	1	2	—
Гравієва зебра	2	—	—	—	2
Усього	6 100 %	—	2 33,3 %	2 33,3 %	2 33,3 %

Довжина лицеві частини за Черським становить 58,1 % тім'яної довжини черепа, що тотожно даним для порід східного типу за Черським, %: суданська 58,2, арабська 58,3, кримський тарпан 58,3, херсонський тарпан 60,1, калмицька 59,3, кінь Пржевальського 61, західносибірська 60, якутська 58,9; а також цілком відповідно тім'яно-основному показнику курганних коней Браунера — 59,3 (58—60).

Лицевий показник Заленського (відношення тім'яної довжини черепа до лицеві довжини за Заленським, прийнятої за 100) становить 174,8 %, близький до показників порід киргизької — 175, нерської — 174,6 %, наближений до курганних коней Браунера — 178,6 % (175—180 %), коня Пржевальського — 176,2 (174—179,7), верхньоколимської — 175,6 %. Дещо довша морда у верхньоколимської — 172 %, дещо коротша у кримського тарпана — 180, арабської — 180,4, яно-адичської — 181,6, субфосильної тагської — 179 %. Істотно відрізняється своєю короткою мордою суданська — 190 %.

Усі ці коливання природні, оскільки залежать від більшої або меншої довжини носових виростків лобної кістки.

Тім'яний показник Заленського — 221,9 %. Амплітуда значень цього показника дуже висока, що також пояснюється більшим або меншим коливанням довжини виростків лобної кістки. Так, у курганних коней за Браунером тім'яний показник у середньому становить 210,8 % з коливанням від 205,8 до 216 %, у коней Пржевальського — 218 (від 211 до 227), у джигетайів від 200 до 216, у арабської — 213, у кримського тарпана — 210, у киргизької — 222, у дербецької — 234 %, тобто цей показник має різноманітні значення навіть серед східного типу коней, з чого випливає, що він не може характеризувати не тільки тип коня, а й довжину мозкової частини черепа.

Лицева частина (за Евартом) становить у нашої кобили 75 % основної довжини

черепа та 67,6 % — тім'яної. За Евартом цей показник має такі значення: для 2 коней лісового типу лицева частина становить 66,4 та 68,2 % тім'яної довжини; для 2 степового типу (кінь Пржевальського) — 71,2 та 71,6; для 3 рівнинного типу — 68,4, 70 та 70; арабського коня — 69,4 %. Даних замало, але якщо їх взяти до уваги, кобила з поховання ближча до лісового типу.

За тім'яно-лицевим показником Браунера (148 %) вона також ближча до коней лісового типу, виміряних Евартом — 146,9 та 150,5; у інших, за Евартом та Браунером, тім'яно-лицевий показник менший: для курганних коней — 141,7 (від 140,5 до 142,3), киргизьких — 144 та 142,6 (за Браунером); для коней степового типу — 140,3 та 139,6, рівнинного типу — 146, 143,6 та 145,6, арабської — 144 % (за Евартом).

Тім'яно-мозковий показник Браунера 279,5 %. За матеріалами Браунера та Еварта, цей показник має дуже великі коливання, %: 6 курганних коней — 302,6 (від 296,5 до 306); 2 лісового типу — 282 та 307; 2 степового — 339,4 та 310,2; 3 рівнинного типу — 316,8; 294 та 285,3; 2 киргизькі — 289 та 292,5. Наші дані відрізняються, тобто мозкова частина черепа за Евартом менша від усіх наведених вище.

За морфологічним основно-лицевим показником Антоніуса О.О. Браунер розподілив матеріал Черського та свій на такі групи: менше 148 % — дуже довга лицева частина; 148—151 — довга; 151—154 — середня; 154—157 — коротка; 157—160 % і більше — дуже коротка.

Наводимо таблицю розподілу основно-лицевого показника Антоніуса за видами і породами ⁵:

Види і породи	Кількість екземплярів	Показник довжини лицевої частини, %				
		менше 148	148—151	151—154	154—157	157—160 та більше
<i>Східний тип</i>						
Курганна	5	1	3	—	1	—
Курганна тюркська	1	1	—	—	—	—
Киргизька	2	—	—	1	1	—
Тарпан	2	—	—	1	1	—
Арабська	3	—	—	1	2	—
Бухарська	2	—	—	2	—	—
Угорська	3	—	1	1	1	—
Галицька та польська	5	—	1	2	2	—
Боснійська	2	—	—	—	2	—
Суданська	2	—	1	—	1	—
Янська та ляхівська	2	—	—	1	—	1
Усього	29	2	6	9	11	1
<i>Попі</i>	1	—	—	—	1	—
<i>Західний тип</i>						
Піннгаузська	10	3	2	3	—	2
Інші	1	—	—	1	—	—
<i>Осел</i>	5	—	1	1	2	1
<i>Джигетай та кіанг</i>	7	2	4	1	—	—
<i>Eq. Netiprus</i>	1	—	—	—	1	—
<i>Зебри</i>						
Бурчелієва зебра	2	—	—	1	1	—
Чапманова зебра	1	—	—	—	1	—
Грев'єва зебра	2	1	1	—	—	—
Зебра	1	—	—	—	1	—

Отже, кобила з поховання за показником 155 % була *короткомордою*.

Лицево-осьовий показник становить 133,5 %, мозково-осьовий — 246,5; мозково-лицевий (мозкова вісь за Евартом) — 189 %.

Ці показники дають найточніше співвідношення між мозковою та лицевою частинами поза впливом того чи іншого розвитку потиличного гребеня.

Очний показник Неринга — 184,5 (зліва) та 186,1 % (справа). Він відіграє малу роль, тому що залежить від більшого або меншого виступу потиличного гребеня, від ширини лоба та ін. Коливання його настільки великі, що важко визначити якусь межу між видами та породами. Можна порівнювати тільки показники свійських ослів та свійських коней: у перших найбільше значення 173, у других найменше — 181,5 %, але дикі сомалійські осли мають найбільший показник 181 %, чим знижують межу між свійськими ослами та кінями.

Очноямокве відношення зліва 93,5 %, справа — 91 %. Коливання його дуже великі. Проте практично в усіх східних коней очноямокве відношення менше 100 %, тобто передньо-задній діаметр очної ямки більший за вертикальний. А в коней західного типу очноямокве відношення понад 100 %, тобто 108—110 %. У нашої кобили очноямокве відношення таке саме, як у коней східного типу.

Висота черепа з нижньою щелепою становить 62,5 % основної довжини черепа, тобто близька до литовської (62,2 %), якутської (62,5) порід за Черським, до арабської (60—63) за Нерингом; до монгольської (62,4), дилювальної (62) за Березовським; до напіввикопних за Заленським (59,3—62,9); до свійських ослів за Нерингом (60,8—64,8 %). Інакше кажучи, висота черепа з нижньою щелепою ще менше може характеризувати породу, ніж показник орбіти.

Нижня щелепа становить 88,4 % основної довжини черепа та 79,6 % тім'яної. В усіх коней нижня щелепа — близько 89 % основної довжини черепа, але все ж таки є породи та види коней з дещо довшою або дещо коротшою нижньою щелепою, хоча довжина останньої не може бути характеристикою виду або типу коня.

Найбільшу нижню щелепу мають джигетай (90,6 %) та осли (89,9), а також коні східного типу (90), курганні коні Браунера (89,1), коні Пржевальського (88,8), коні західного типу (88,5) та зебри (87,9 %). Кобила з поховання за довжиною нижньої щелепи ближча до коней західного типу.

Беручи за 100 лицеву довжину (за Евартом), визначимо, що нижня щелепа становить 117,8 % лицевої довжини.

Висота нижньої щелепи — 55,8 % зліва і 55,3 % справа довжини нижньої щелепи, що відповідає групі з висотою нижньої щелепи вище середньої.

О.О. Браунер наводить такі дані щодо висоти нижньої щелепи ⁶:

Види і породи	Кількість екземплярів	Висота нижньої щелепи до її довжини, взятої за 100, %				
		менше 50	50—52	52—54	54—56	понад 56
<i>Східний тип</i>						
Курганна	5	—	—	1	4	—
Киргизька	3	—	—	—	2	1
Монгольська, калмицька, киргизька	6	1	—	—	3	2
Північносибірська	2	—	—	—	1	1
Напіввикопні сибірська	5	—	4	1	—	—
Тарпан	2	—	1	1	—	—
Арабська	7	1	3	2	1	—
Інші породи	13	1	3	5	2	2
Доісторична гелъвето-гальська	5	—	—	2	2	1
<i>Поні</i>	11	6	4	1	—	—
<i>Кінь Пржевальського</i>	5	2	2	1	—	—
<i>Західний тип</i>						
Граубінденська	4	—	—	1	2	1
Пінцгаузька	6	1	1	3	1	—
Інші	10	—	2	5	—	3
<i>Джигетай та кіанг</i>	9	2	3	—	4	—
<i>Осли</i>	14	1	5	3	3	2
<i>Зебри</i>						
Eq. Zebra	5	—	—	1	1	3
Eq. Chapmani та Eq. Burchellii	3	1	1	1	—	—
Eq. Grevyi	2	1	—	1	—	—

Як видно з таблиці, висота нижньої щелепи сильно коливається в особин однієї породи або виду. Висота горизонтальної гілки між M_1 та P_4 становить 19,4 % зліва та 19,6 % справа довжини нижньої щелепи, довжина щелепи між M_1 та P_4 має такі самі значення.

Для порівняння наводимо дані за Браунером, Черським та Березовським щодо висоти нижньої щелепи ⁷:

Види і породи	%	Види і породи	%
Арабська	17,1	Кіанг № 3871	19,3
Кримський тарпан	16,3	Джигетай № 515	18,9
Викопна, о-в Ляхова № 3973	19	Джигетай № 511	17,8
Викопна, о-в Ляхова № 215	18,2	Джигетай № 513	17,6
Сучасна, р. Яна № 4051	18	Джигетай № 1075	16,6
Суданська	18,4	Осел № 1136	18,2
Краківська дилувіальна	19,4	Осел № 1142	19
Жмудська	16	Осел № 114	18,8
Жмудська	16,8	Зебра	17,4
Монгольська	18		

Відповідно до наведеного огляду, у кобили з поховання *нижня щелепа дуже висока*, і тільки у деяких коней, а не порід, вона дорівнює висоти нижньої щелепи нашої кобили.

О.О. Браунер перерахував значення висоти нижньої щелепи на відсоток до основної довжини черепа, діставши такі значення, %: 3 арабські — 15,4 (14,4—16,4); 4 коня пінцгаузської породи — 15,9 (14,5—16,8); 4 осли — 15,7 (14,9—16,3); курганні коні Браунера — 17,4 (16,9—18,4). У нашої кобили відносна висота нижньої щелепи — 17,1 % зліва та 17,3 % справа, тобто значення таке саме, як у курганних коней Браунера — вище за всіх, причому виходячи з цих значень у коней західного типу висота нижньої щелепи така сама, як у арабської та ослив.

Висота горизонтальної гілки нижньої щелепи від комірки першого несправжньо-кутнього становить 14 % зліва та 14,1 % справа довжини нижньої щелепи, як у курганних коней Браунера, що також свідчить про більшу висоту. Для порівняння наводимо такі дані, %: за Браунером: курганні коні 14,1 (12,3—15,5); киргизькі 12,7 та 15,5; за Марком: лятенська 11,7, 11,5 та 12,2; Auvernier 12; Peters-Insel 11,3; Moosseedorfsee 10,5; «малий араб» 9,7; суданський осел 11,5; нижча за всіх у коней західного типу, особливо у першерона 9,8 та 9,9, тільки в одного з них — 12,2.

Довжина зубного ряду нижньої щелепи становить 39 % зліва та 39,2 % справа довжини нижньої щелепи; 34,5 % зліва та 34,6 % справа основної довжини черепа.

Наводимо таблицю О.О. Браунера щодо відношення довжини зубного ряду нижньої щелепи до її загальної довжини ⁸:

Види і породи	Кількість екземплярів	Зубний ряд нижньої щелепи до її довжини, взятої за 100, %				
		менше 34	34—37	37—40	40—43	понад 43
<i>Східний тип</i>						
Курганна	5	—	1	3	1	—
Киргизька та монгольська	7	—	—	3	4	—
Арабська	7	—	—	2	4	1
Інші породи	23	—	1	4	16	2
Кінь Пржевальського	5	—	—	—	2	3
Усього	47	—	2	12	27	6
	100 %	—	4,3 %	25,5 %	57,5 %	12,7 %
<i>Пони</i>						
	10	—	—	1	8	1
	100 %	—	—	10 %	80 %	10 %

Види і породи	Кількість екземплярів	Зубний ряд нижньої щелепи до її довжини, взятої за 100, %				
		менше 34	34—37	37—40	40—43	понад 43
<i>Західний тип</i>						
Граубінденська	4	—	—	2	2	—
Пінцгаузька	12	—	5	5	2	—
Інші	9	1	2	4	2	—
Усього	25	1	7	11	6	—
	100 %	4 %	28 %	44 %	24 %	—
<i>Джигетай та кіанг</i>						
	9	—	—	3	5	1
	100 %	—	—	33,3 %	55,5 %	11,2 %
<i>Осел</i>						
	15	—	1	5	6	3
	100 %	—	6,7 %	33,3 %	40 %	20 %
<i>Зебри</i>						
Eq. Zebra	4	—	—	3	1	—
Eq. Burchelii	2	1	1	—	—	—
Eq. Grevyi	2	—	—	2	—	—
Усього	8	1	1	5	1	—
	100 %	12,5 %	12,5 %	62,5 %	12,5 %	—

Згідно з наведеними даними, коні західного типу відрізняються меншою довжиною зубного ряду, а східного типу — більшою, найбільшу довжину мають поні та кінь Пржевальського, за ними — джигетай з кіангом та осел; у кобили з поховання *зубний ряд нижньої щелепи має середню довжину*.

Зубний ряд верхньої щелепи по комірках становить 36,2 % зліва та 36 % справа основної довжини черепа. Наводимо таблицю ⁹, з якої видно, що це відношення ближче до значень, які притаманні коням східного типу:

Види і породи	Кількість екземплярів	Зубний ряд верхньої щелепи до основної довжини черепа, взятої за 100, %				
		менше 32	32—34	34—36	36—38	понад 38
<i>Східний тип</i>						
Курганна	6	1	1	3	1	—
Киргизька	2	—	1	1	—	—
Монгольська	2	—	—	—	1	1
Арабська	5	—	1	3	1	—
Тарпан	2	—	1	1	—	—
Жмудська	2	—	—	1	—	1
Північно-східносибірська	5	—	—	—	4	1
Інші породи	10	—	3	7	—	—
Субфосильні східносибірські	3	—	1	1	1	—
Боснійська	2	—	1	1	—	—
Бухарська	2	—	—	1	1	—
Угорська	3	—	1	1	1	—
Західноєвропейські доісторичні та дилювальні	15	—	7	3	4	1
Усього	59	1	17	23	14	4
	100 %	1,7 %	28,95 %	39 %	23,7 %	6,7 %
<i>Західний тип</i>						
Граубінденська	3	—	3	—	—	—
Пінцгаузька	10	1	3	5	1	—
Інші	13	4	7	3	1	—
Усього	28	5	13	8	2	—
	100 %	17,8 %	46,4 %	28,6 %	7,1 %	—

Види і породи	Кількість екземплярів	Зубний ряд верхньої щелепи до основної довжини черепа, взятої за 100, %				
		менше 32	32—34	34—36	36—38	понад 38
<i>Поні</i>	12 100 %	— —	— —	5 41,6 %	4 33,3 %	3 25 %
<i>Кінь Пржевальського</i>	5 100 %	— —	— —	1 20 %	3 60 %	1 20 %
<i>Джигетай та кіанг</i>	10 100 %	— —	— —	5 50 %	5 50 %	—
<i>Осли</i>	14 100 %	— —	3 21,4 %	5 35,7 %	3 21,4 %	3 21,4 %
<i>Зебри</i>	7 100 %	— —	5 71,4 %	1 14,3 %	1 14,3 %	—

За відносною шириною п'ястка — 14,8 % та плесна — 12,6 % відносно коби-лу з поховання до *напівтонконогих* коней.

Найбільша ширина проксимального кінця першої передньої лівої фаланги щодо найбільшої її довжини становить 60 %. За градацією О.О. Браунера, вона належить до *широковерхих*, які характерні для коней східного типу.

Використаємо градацію В.І. Громової за відносною шириною третіх фаланг коня ¹⁰, %: *передні копита*: вузькі < 135, середньої ширини 135—150, широкі > 150; *задні копита*: вузькі < 120, середньої ширини 120—130, широкі > 130 %.

За відносною шириною третьої фаланги: 140 % для передньої лівої, 125,5 % для задньої лівої та 123,5 % для задньої правої — кобила з поховання мала *копита середньої ширини*.

Зріст у холці, см: по тім'яній довжині черепа 136,5, за Кізевальтером; по основній довжині черепа 137, за Нерингом; за Кізевальтером: по зовнішній довжині променевої 135, п'ясткової — 136, великогомілкової — 136, плеснової — 134. Тобто кобила з поховання з висотою в холці 136—137 см мала *відносно короткі плеснові кістки*.

Дамо характеристику кобилі з поховання:

- 1) невеликий череп — основна довжина 456 мм;
- 2) широка (23,6 % основної довжини черепа) та виступаюча потилиця, унаслідок чого тім'яна довжина черепа на 10 % більша за основну;
- 3) крайня вузьколобість — лобно-основний показник 280 % — притаманна коням західного типу;
- 4) ширина мозкової частини біля слухових отворів — 24,8 % основної довжини черепа — середнього розміру;
- 5) велика верхньощелепна ширина — 42,1 % основної довжини черепа;
- 6) за шириною лицевої частини на лицевих гребенях — 39,3 % основної довжини — може бути віднесена до широкомордих;
- 7) за довжиною лицевої частини за Черським вона середньоморда — 64,5 %;
- 8) вузька морда біля різців — 12,6 % основної довжини черепа;
- 9) лицева частина, за Евартом, становить 75 % основної довжини черепа — ближче до коней лісового типу;
- 10) за основно-лицевим показником Антоніуса (155 %) — короткоморда;
- 11) передньо-задній діаметр орбіти більший за вертикальний і становить 93,5 % зліва та 91 % справа — як у коней східного типу;
- 12) довжина нижньої щелепи — 88,4 % основної довжини черепа, а висота її більша за середню — 55,8 % зліва та 55,3 % справа — ближче до коней західного типу;
- 13) висота нижньої щелепи між М₁ та Р₄ дуже велика — 19,4 % зліва та 19,6 % справа;
- 14) довжина зубного ряду нижньої щелепи — 39 % зліва та 39,2 % справа — середньої величини;
- 15) за коефіцієнтами Кізевальтера висота в холці 136—137 см (відносно короткі плеснові кістки);

16) за відсноною товщиною п'ястка (14,8 %) та плесна (12,6 %) — напівгонконога;

17) перша передня фаланга за відсноною шириною проксимального кінця (60 %) — широковерха;

18) за відсноною шириною третьої фаланги — 140 % для передньої та 125,5 і 123,5 % для задньої — копита середньої ширини.

За більшістю показників кобила належить до коней східного типу, але ширина її лоба та висота нижньої щелепи властиві коням західного типу.

Різноманітність та складне сполучення елементів західних та східних коней у цього поки що єдиного обробленого скелета коня з Ольвії є дуже цікавим. Можливо, це наслідок схрещення коней східного типу, притаманних цьому регіону, із кіньми, завезеними із Західної Європи, що може бути ще одним кроком до доведення факту розвиненої торгівлі ольвіополітів з іншими регіонами.

Таблиця 1. Виміри черепа (1—91) та нижньої щелепи (92—123) скелета кобили 2,5—3 років з поховання римського часу з некрополя Ольвії

№ пп.	Ознака	Розмір, мм	
1	Тім'яна, або загальна, довжина черепа (від середини потиличного гребеня до gnathion)	506	
2	Основна, або базиллярна, довжина черепа (від нижнього краю потиличного отвору до комірки між середніми різцями зсередины)	456	
3	Основна, або базиллярна, довжина черепа за Браунером (від нижнього краю потиличного отвору між середніми різцями ззовні)	465,5	
4	Кондиллярна довжина черепа (від суглобових виростків потиличного отвору до gnathion)	488,5	
5	Від середини потиличного гребеня до nasion	234,5	
6	Від nasion до gnathion (лицева довжина за Заленським) — морфологічна лицева вісь	289,5	
7	Довжина мозкової частини за Евартом (від середини лінії, що з'єднує зовнішні краї орбіт, тобто вилицевого виростка лобної кістки, до середини потиличного гребеня. Ця лінія проходить дещо позаду від лінії, що з'єднує задні краї верхньоочномкових отворів)	181	
8	Довжина лицевої частини за Евартом (від gnathion до середини лінії, що з'єднує зовнішні краї орбіт, — анатомічна довжина мозкової частини)	342	
9	Довжина анатомічної мозкової осі за Браунером (від верхнього або нижнього краю потиличного отвору до середини лінії, що з'єднує зовнішні краї орбіт)	182	
10	Від середини потиличного гребеня до вінцевого шва по середній лінії	151	
11	Від вінцевого шва до gnathion по середній лінії	375	
12	Задньоочномкова лінія: від середини потиличного шва до більш виступаючої точки зовнішнього краю орбіти, що складає задню частину орбіти	192	191
13	Передньоочномкова лінія: від тієї самої більш виступаючої точки зовнішнього краю орбіти до gnathion	353,5	355,5
14	Від середини потиличного гребеня до одного з верхньоочномкових отворів (foramen supraorbitale)	187	184
15	Від середини потиличного гребеня до одного з нижньоочномкових отворів (foramen infraorbitale)	306	302
16	Від середини потиличного гребеня до початку лицевого верхньощелепного гребеня. Вимір неточний	310	306,5
17	Від середини потиличного гребеня до ребра переднього краю P ² , на межі з коміркою	385	384,5
18	Від середини потиличного гребеня до середини заднього краю M ³ , на межі з коміркою	234	233
19	Від середини потиличного гребеня до лінії, що перетинає середину верхньоочномкових отворів по середній лінії	183,5	

№ пп.	Ознака	Розмір, мм	
20	Від середини потиличного гребеня до кінця носових	426,5	
21	Довжина шва носових кісток	193,5	
22	Від середини лінії, що з'єднує верхньоочномкові отвори, до зовнішнього краю орбіти	84	81,5
23	Від верхньоочномкового отвору до нижньоочномкового отвору	134	132
24	Від <i>glathion</i> до найближчого краю орбіти (лицева частина за Черським)	294	294
25	Від нижнього краю орбіти до початку лицевого (верхньощелепного) гребеня. Вимір неточний	113,5	108
26	Від суглобових виростків потиличного отвору до заднього краю кісткового піднебіння по середній лінії	234	
27	Від нижнього краю потиличного отвору до заднього краю кісткового піднебіння по середній лінії	210	
28	Від середини заднього краю кісткового піднебіння до комірки між середніми різцями зсередини	241	
29	Від нижнього краю потиличного отвору до заднього краю M^3 на рівні комірки	173	173
30	Від нижнього краю потиличного отвору до ребра переднього краю P^2 на рівні комірки	233	233
31	Від нижнього краю потиличного отвору до крайнього різця на рівні комірки	423,5	423,5
32	Від нижнього краю потиличного отвору до початку лицевого гребеня. Вимір неточний	263,5	261,5
33	Морфологічна мозкова вісь: від нижнього краю потиличного отвору до <i>nasion</i>	228	
34	Ширина між зовнішніми краями суглобових виростків потиличного отвору	84,5	
35	Ширина між зовнішніми краями яремних виростків при основах їх на межі з <i>pars mastoidea</i>	107,5	
36	Ширина між верхніми краями слухових отворів	113	
37	Ширина між скронями по тім'яно-скроневою шву	135	
38	Верхньощелепна ширина: відстань між зовнішніми краями суглобових поверхонь для нижньої щелепи	192	
39	Найбільша ширина потилиці (нижче і позаду слухового отвору)	111	
40	Найменша ширина черепа за орбітами, дещо нижче від лобних гребенів (<i>crista frontalis</i>)	83	
41	Найбільша ширина лоба: вимір між найбільш виступаючими точками на зовнішніх краях очних ямок	163	
42	Ширина між орбітами спереду біля слізно-верхньощелепного шва	160	
43	Ширина лицевої частини між лицевими гребенями по верхньощелепно-вличному шву	179	
44	Ширина між початком лицевих гребенів. Вимір неточний	148	
45	Ширина між задніми краями нижньоочномкових отворів	86	
46	Ширина між передніми краями P^2 , по ребру на рівні комірки	71	
47	Ширина між найвужчим місцем в діастемі	50	
48	Ширина між крайніми різцями на рівні комірок	57,5	
49	Ширина між задніми кутами верхньоочномкових отворів	140,5	
50	Ширина між M^1 і M^1 ззовні біля краю комірки. Це ширина лицевої частини поза впливом того чи іншого розвитку лицевих гребенів	118	
51	Ширина між серединою M^3 і M^3 (по піднебінню)	76	
52	Ширина лицевої частини по зовнішньому боку в проміжку між першим кутнім і останнім несправжньокутнім	114	
53	Ширина потиличного отвору (зсередини)	35	
54	Довжина потиличного отвору (зсередини)	32,5	

№ пп.	Ознака	Розмір, мм	
55	Горизонтальний діаметр орбіти від слізно-верхньощелепного шва	61,5	62
56	Вертикальний діаметр орбіти	57,5	56,5
57	Найменша ширина виличного виростка лобної кістки, що становить задню частину орбіти	23	23
58	Найменша ширина вилиці (у вигині, позаду та паралельно зовнішньому краю орбіти)	22,5	19
59	Ширина носових у точці перетину слізної, лобної та носової кісток	104	
60	Найбільша ширина носових кісток	106,5	
61	Найбільша ширина носових у точці перетину носової, слізної та верхньощелепної кісток	97,5	
62	Найменша ширина носових на вертикалі задніх сторін нижньоочноямкових отворів	55	
63	Висота потиличі від потиличного гребеня до нижнього краю потиличного отвору. Вимірюється за перпендикуляром	97	
64	Висота потиличного гребеня (вимірювати від його ребра) до горизонтальної поверхні, на якій лежить череп	113	
65	Висота маківки, тобто найвищої точки черепа від горизонтальної поверхні	157	
66	Висота черепа від вінцевого шва до горизонтальної поверхні	93	92
67	Висота черепа від носових по вертикалі до заднього краю нижньоочноямкових отворів до горизонтальної поверхні	142	
68	Висота черепа від nasion до горизонтальної поверхні	151	
69	Висота черепа від заднього краю комірки М ³ до верхньої частини черепа по вертикалі	120	122
70	Висота черепа від проміжку між М ¹ та Р ⁴ до верхньої частини черепа по вертикалі	126	128
71	Висота черепа від комірки верхньої щелепи проти нижньощелепних отворів до верхньої частини черепа по вертикалі	122	121
72	Найбільша висота черепа з нижньою щелепою	285	
73	Довжина зубного ряду верхньої щелепи по комірках (альвеолярна довжина Р ² —М ³)	165	164
74	Довжина діастеми	90	91,5
75	Довжина різцевого ряду	66	
76	Довжина зубного ряду по жувальній поверхні	158	159,5
77	Довжина несправжніх корінних по комірках (альвеолярна довжина Р ² —Р ⁴)	91	91
78	Довжина справжніх корінних по комірках (альвеолярна довжина М ¹ —М ³)	77,5	77,5
79	Довжина Р ²	37	38
80	Ширина Р ²	24	24
81	Довжина Р ³	27	30,5
82	Ширина Р ³	27	28,5
83	Довжина Р ⁴	27	27,5
84	Ширина Р ⁴	26	25,5
85	Довжина М ¹	26	26,5
86	Ширина М ¹	25	25,5
87	Довжина М ²	27	27,5
88	Ширина М ²	23,5	23,5
89	Довжина М ³	26	25
90	Ширина М ³	20,5	19,5
91	Довжина лобної кістки по лобному шву	105	
92	Довжина однієї половини нижньої щелепи від середини суглобової голівки до основи середніх різців зсередини	403	403

№ пп.	Ознака	Розмір, мм	
93	Висота нижньої щелепи від суглобової голівки по вертикалі до горизонтальної поверхні, на якій лежить нижня щелепа	225	223
94	Довжина нижньої щелепи від заднього краю гілки нижньої щелепи до комірки середніх різців зсередини за лінією верхніх країв комірок зубного ряду	276	277,5
95	Висота (тобто ширина) горизонтальної гілки біля середини M_3 . Вимір неточний	101	102
96	Висота (тобто ширина) нижньої щелепи біля середини M_3 , тобто до горизонтальної поверхні	111	110
97	Найбільша ширина найширшої частини перпендикулярної гілки нижньої щелепи: від заднього краю M_3 до найвіддаленішої точки нижньощелепного кута (<i>angulus maxillae</i>)	124	124
98	Висота горизонтальної гілки біля переднього краю M_1 по вертикалі	78	79
99	Висота щелепи біля переднього краю M_1 по вертикалі до горизонтальної поверхні	78	79
100	Висота діастеми проти середини переднього нижньощелепного отвору	43	42
101	Висота горизонтальної гілки у переднього краю P_1 по вертикалі	56,5	57
102	Довжина різцевого ряду	62,5	
103	Довжина зубного ряду по жувальній поверхні	157,5	158
104	Альвеолярна довжина $P_2—M_3$	169,5	168,5
105	Альвеолярна довжина $P_2—P_4$	92,5	90
106	Альвеолярна довжина $M_1—M_3$	78,5	78,5
107	Довжина P_2	32	31,5
108	Ширина P_2	17	15,5
109	Довжина P_3	27	26,5
110	Ширина P_3	18	18
111	Довжина P_4	25,5	26
112	Ширина P_4	18	17,5
113	Довжина M_1	25	25,5
114	Ширина M_1	18	16
115	Довжина M_2	26	25
116	Ширина M_2	15,5	15
117	Довжина M_3	29	29
118	Ширина M_3	15	13,5
119	Ширина нижньої щелепи між передніми краями P_2 по ребру на рівні комірок	38	
120	Ширина нижньої щелепи між зовнішніми краями задньої частини M_3	75	
121	Ширина нижньої щелепи між зовнішніми краями суглобових голівок	180	
122	Поперечний діаметр суглобової голівки	54	52,5
123	Передньо-задній діаметр суглобової голівки	28	25
124	Анатомічний основно-лицевий показник	133,5	
125	Анатомічний основно-мозковий показник	246,5	
126	Морфологічний основно-лицевий показник за Заленським	157,5	
127	Морфологічний основно-мозковий показник	200	
128	Морфологічний основно-лицевий показник Антоніуса	155	
129	Основно-тім'яний показник	90	
130	Анатомічний лицево-мозковий показник	185	
131	Основно-потиличний показник ширини черепа	411	
132	Основно-слуховий показник ширини черепа	403,5	

№ пп.	Ознака	Розмір, мм
133	Основно-лобний показник	280
134	Основно-верхньощелепний показник ширини лицевої частини	237,5
135	Основно-гребеневий лицевий показник ширини лицевої частини	254,5
136	Основно-лицевий показник	386,5
137	Основно-різцевий показник	793
138	Основно-потилично-висотний показник	403,5
139	Основно-маківковий показник	290,5
140	Основно-назійний показник	302
141	Орбітне відношення	93,5 91
142	Черепно-потиличний показник	166,5
143	Черепно-слуховий показник	163,5
144	Черепно-скроневиий показник	137
145	Позаочномковий показник	223
146	Висотно-потиличний показник	163,5
147	Висотно-маківковий показник	118
148	Верхньощелепно-лицевий показник	178
149	Лобно-лицевий показник	210
150	Міжчочномковий показник	214
151	Лицево-гребеневий показник	191
152	Щелепно-лицевий показник	290
153	Різцево-лицевий показник	595
154	Назійно-висотний показник	226,5
155	Нижньощелепно-лицевий показник	85

Таблиця 2. Виміри скелета кобили 2,5—3 років з поховання римського часу з некрополя Ольвії

№ пп.	Ознака	Розмір, мм
1	Повна довжина атланта	96
2	Повна ширина атланта	133,5
3	Довжина вентральної дуги атланта	42,5
4	Ширина вентральної дуги атланта	60,5
5	Відношення 3 до 4	70
6	Ширина тіла епістрофея	145
7	Повна висота ззаду	100,5
8	Ширина біля передньої суглобової поверхні	81
9	Повна довжина лопатки	317,5
10	Ширина верхнього кінця (ШВК) її	158,5
11	Ширина нижнього кінця (ШВК) її	90,5
12	Великий діаметр суглобової западини (СЗ) її	51,5
13	Малий діаметр СЗ її	48
14	Відношення 10 до 9	28,5
15	Відношення 11 до 9	50
16	Відношення 13 до 11	53
17	Відношення 13 до 12	93
18	Фізіологічна довжина її	260,5

№ пп.	Ознака	Розмір, мм
19	ШНК її	73
20	Ширина блока її	70,5
21	Медіальний поперечник блока її	50
22	Поперечник жолоба блока	35,5
23	Відношення 21 до 20	71
24	Відношення 22 до 20	50,5
25	Повна довжина передпліччя	401,5
26	Повна довжина променевої	327
27	Зовнішня довжина її	311
28	ШВК її	79
29	Ширина верхньої суглобової поверхні (ВСП) її	72
30	Медіальний поперечник ВСП її	39,5
31	Латеральний поперечник ВСП її	30
32	Ширина діафізу (ШД) її	38,5
33	ШНК її	71,5
34	Ширина нижнього суглобового блока (НСБ) її	59,5
35	Віддаль від вінцевого відростка (ВВ) до верхнього кінця горбистості ліктьової	81
36	Довжина горбистості її	45,5
37	Ширина горбистості її	30
38	Поперечник на рівні ВВ її	60
39	Відношення 28 до 26	24
40	Відношення 32 до 26	12
41	Відношення 33 до 26	22
42	Відношення 34 до 26	18
43	Відношення 30 до 29	55
44	Відношення 31 до 30	76
45	Відношення 37 до 36	66
46	Повна довжина п'ясткової	219
47	Зовнішня довжина її	212,5
48	ШВК її	47
49	Поперечник верхнього кінця (ПВК) її	30,5
50	ШД її	32,5
51	Поперечник діафізу (ПД) її	20,5
52	ШНК її	46,5
53	Поперечник нижнього кінця (ПНК)	35
54	Відношення 48 до 46	21,5
55	Відношення 50 до 46	14,8
56	Відношення 52 до 46	21
57	Відношення 49 до 48	65
58	Відношення 51 до 50	63
59	Відношення 53 до 52	75,5
60	Індекс гребеня її	83
61	Повна довжина таза	385
62	Довжина клубової кістки	233
63	Довжина сідничної кістки	124
64	Довжина кульшової западини таза	61
65	Ширина кульшової западини таза	56,5
66	Повна довжина стегнової	372
67	Фізіологічна довжина її	344
68	ШВК її	120

№ пп.	Ознака	Розмір, мм	
69	ШД її	44	42,5
70	ШНК її	91,5	90,5
71	Відношення 68 до 66	32,5	29,5
72	Відношення 69 до 66	12	11,5
73	Відношення 70 до 66	24,5	24
74	Повна довжина великогомілкової	337	336,5
75	Зовнішня довжина її	311,5	311
76	ШВК її	93	93,5
77	ШД її	40	40,5
78	ШНК її	69,5	71
79	ПНК її	44,5	44,5
80	Відношення 76 до 74	27,5	28
81	Відношення 77 до 74	12	12
82	Відношення 78 до 74	20,5	21
83	Відношення 79 до 78	64	62,5
84	Висота таранної	57	57,5
85	ШНК її	50,5	51
86	Відношення 85 до 84	88,5	88,5
87	Повна довжина п'яткової	107	106,5
88	Ширина на рівні ВВ її	44	44,5
89	Поперечник на рівні ВВ її	50	50
90	Повна довжина плеснової	258	258
91	Зовнішня довжина її	250,5	251
92	ШВК її	48,5	48,5
93	ПВК її	42,5	44,5
94	ШД її	31,5	31,5
95	ПД її	24	24,5
96	ШНК її	46	45,5
97	ПНК її	35	36
98	Відношення 92 до 90	19	19
99	Відношення 94 до 90	12	12
100	Відношення 96 до 90	18	17,5
101	Відношення 94 до 91	12,6	12,54
102	Відношення 93 до 92	87,5	92
103	Відношення 95 до 94	76	78
104	Відношення 97 до 96	76	79
105	Індекс гребеня її	83,5	84,5
106	Повна довжина I фаланги передньої	85	
107	Довжина по середній лінії	76	
108	ШВК її	51	
109	ПВК її	34	
110	ШД її	36	
111	ПД її	18,5	
112	Ширина НСБ її	42,5	
113	Поперечник НСБ її	24	
114	Відношення 108 до 106	60	
115	Відношення 110 до 106	42,5	
116	Відношення 112 до 106	50	
117	Відношення 109 до 108	66,5	
118	Відношення 111 до 110	51,5	

№ пп.	Ознака	Розмір, мм	
119	Відношення 113 до 112	56,5	
120	Повна довжина I фаланги задньої	83	82,5
121	Довжина по середній лінії	73,5	73,5
122	ШВК її	52	52
123	ПВК її	35,5	36,5
124	ШД її	34,5	35
125	ПД її	19	18,5
126	Ширина НСБ її	40,5	40,5
127	Поперечник НСБ її	23	23,5
128	Відношення 122 до 120	62,5	63
129	Відношення 124 до 120	41,5	42,5
130	Відношення 126 до 120	49	49
131	Відношення 123 до 122	68,5	70
132	Відношення 125 до 124	49,5	53
133	Відношення 127 до 126	57	58
134	Повна довжина II фаланги передньої	44	
135	Довжина по середній лінії	41,5	
136	ШВК її	50	
137	ПВК її	30,5	
138	ШД її	44	
139	ПД її	22	
140	ШНК її	46,5	
141	ПНК її	25,5	
142	Відношення 136 до 134	113,5	
143	Відношення 138 до 134	100	
144	Відношення 140 до 134	105,5	90
145	Відношення 137 до 136	61	
146	Відношення 139 до 138	50	
147	Відношення 141 до 140	55	
148	Повна довжина I фаланги задньої	46,5	45,5
149	Довжина по середній лінії	41	42,5
150	ШВК її	50	50
151	ПВК її	31	31
152	ШД її	40,5	41
153	ПД її	21	20,5
154	ШНК її	43,5	44
155	ПНК її	26	26,5
156	Відношення 150 до 148	107,5	110
157	Відношення 152 до 148	87	90
158	Відношення 154 до 148	93,5	96,5
159	Відношення 151 до 150	62	62
160	Відношення 153 до 152	52	50
161	Відношення 155 до 154	60	60
162	Довжина передньої стінки III фаланги передньої	49	
163	Ширина її	68,5	
164	Висота її	25	
165	Відношення 163 до 162	140	
166	Відношення 164 до 162	51	
167	Відношення 164 до 163	36,5	
168	Довжина передньої стінки III фаланги задньої	51	51,5

№ пп.	Ознака	Розмір, мм	
169	Ширина її	64	63,5
170	Висота її	26	26
171	Відношення 169 до 168	125,5	123,5
172	Відношення 170 до 168	51	50,5
173	Відношення 170 до 169	40,5	41

¹ Маркова Е.В. Лошади из Ольвии и ее хоры (по остеологическим материалам) // Никоный и античный мир Северного Причерноморья. — Одесса, 1997. — С. 141—142.

² Браунер А. Материалы к познанию домашних животных России. 1. Лошадь курганных погребений Тираспольского уезда Херсонской губ. // Зап. Императ. О-ва сельского хоз-ва Южной России. — Одесса, 1916. — Т. 86, кн. 1. — С. 64.

³ Браунер А. Вказ. праця. — С. 67.

⁴ Там же. — С. 72.

⁵ Там же. — С. 77.

⁶ Там же. — С. 88.

⁷ Там же. — С. 91.

⁸ Там же. — С. 97.

⁹ Там же. — С. 101.

¹⁰ Грамова В.И. История лошадей (рода Equus) в Старом свете // Тр. Палеонтол. ин-та. — М.; Л., 1949. — Ч. 2. — С. 45.

Одержано 07.12.97

Е.В. Маркова

EQUUS CABALLUS ИЗ ОЛЬВИЙСКОГО ПОГРЕБЕНИЯ

Для определения типов и пород лошадей бесценным материалом являются целые скелеты. Подобная находка на ольвийском некрополе — первая, попавшая к археозоологам, но не единственная: скелет, выкопанный в 1979 г., к сожалению, не был обработан. Вполне вероятно, что захоронения лошадей — это жертвоприношения Посейдону.

В статье приводятся промеры и характеристики скелета кобылы 2,5—3 лет, захороненной над входом в склеп римского времени неграбленного двойного погребения мужчины и женщины. Интересны два показателя — ширина лба и высота нижней челюсти, свойственные лошадям западного типа, при всех остальных, близких к лошадям восточного типа. Подобное сочетание, возможно, есть следствие скрещивания лошадей, которых либо разводили сами ольвиополиты, либо покупали у соседних племен, с лошадьми, завезенными из Западной Европы, что может быть еще одним свидетельством тесных торгово-экономических отношений Ольвии с другими регионами.

Е.В. Markova

EQUUS CABALLUS FROM OLBIAN BURIAL

Entire skeletons of horses are the extremely valuable material for identifying their types and breed. Such a find in the Olbian necropolis is the first one, which has fallen into archaeozoologists' hands, though it is not the solitary one. The skeleton, found in 1979, was not studied properly. The horse burials must have been the sacrifice to Poseidon.

The measurements and characteristics of the skeleton of 2.5 – 3 year-old mare are given in the paper. The mare was buried over the entrance into the vault with the not robbed double burial (of a man and a woman) of the Roman period. Two indices are of the most interest: the width of the forehead and the height of the lower mandible, peculiar to the horses of the western type, while the rest indices are closer to the horses of the eastern type. Such a combination was obviously caused by the interbreeding of horses, which had either been reared by the Olbiopolites themselves or had been purchased in the neighboring tribes with the horses brought from Western Europe. This fact is another evidence of the close trade-economic relations of Olbia with the other regions.